

ФУНКЦІ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Варецька О.В.

Інститут вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України

У статті обґрунтовано важливість дослідження функцій соціальної компетентності особистості. Розглянуто різні бачення щодо їх переліку стосовно різних категорій педагогів. Висвітлено фактори, від яких залежать вище означені переліки. Згадано особливості розвитку соціальної компетентності вчителів початкової школи сільської, сільської гірської місцевості. Визначено функції соціальної компетентності вчителя початкової школи.

Ключові слова: соціальна компетентність, учитель початкової школи, сільська школа, сільська школа гірської місцевості, соціокультурне середовище.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Глобалізаційні зміни, тенденції перетворень сучасного суспільно-економічного життя в Україні та за її межами, актуалізація потреби в переосмисленні розуміння місця і ролі людини в системі суспільних відносин та професійних вимог щодо безперервного оновлення знань, особливо збагачення її соціальною компонентою обумовлюють необхідність розвитку соціальної компетентності (СК) вчителя початкової школи.

З огляду на те, що СК проявляється у різних сферах діяльності, розвивається протягом всього життя людини, зміст якого змінюється відповідно до соціальних ролей, особливостей соціального досвіду, віку, знань, соціального замовлення, соціального середовища та іншого вона (соціальна компетентність) є більш глибоким, «багатофункціональним явищем, яке в змістовому аспекті характеризується засвоєнням соціальних норм і формуванням соціальних якостей, умінь і навичок; у процесуальному аспекті – взаємодією соціуму й особистості» [7, с. 25] й відповідно впливає не тільки на структуру, а й на функції СК, зокрема й вчителя початкової школи.

Розвиток соціальної компетентності, на нашу думку, варто розглядати виходячи із особливостей її структури СК (що ми і спостерігаємо у наукових дослідженнях), безпосередньо через розвиток функцій соціальної компетентності, які виконують й «роль своєрідного критерію щодо оцінки соціально-культурних процесів, ефективності роботи освітніх та виховних закладів та їхнього соціально-перетворюючого впливу на особистість» [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор. Слід відзначити, що розвідки проблеми соціальної компетентності досить розповсюджені, а сама категорія широко трактується науковцями й співвідноситься з різними поняттями. Однак, кількість робіт, присвячених СК вчителя, досить обмежена (Л. Карпова та ін.). Більшість їх стосується СК випускників університету (І. Зимня), майбутнього вчителя (Н. Лупанова, Г. Мосягіна), студентів педагогічних вузів, коледжів (П.Бойчук, Н. Борбич, С. Краснокутська, Н. Ляхова, О. Спірін та ін.). Відповідно й функції СК, досліджені вченими, стосуються таких категорій як старші підлітки (М. Докторович), доросла людина (М. Лук'янова), майбутні філологи (С. Остапенко), студенти ВНЗ (О. Борисенко, С. Краснокутська), студенти ВНЗ економічного профілю (І. Зарубінська), студенти педагогічних коледжів (П. Бойчук, Н. Борбич) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Результати аналізу наукових праць дають підстави ствер-

джувати що, функції СК вчителя початкової школи ще не перебували у колі уваги.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – визначити функції СК учителя початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Перш за все, зауважимо, що у статті ми будемо виходити із розуміння поняття «функція» (від лат. виконання, здійснення) як стійкого способу активної залежності речей, за якого зміни одних об'єктів приводять до змін інших та як стандартизованої, соціальної дії, регульованої визначеними нормами і контрольованої соціальними інститутами [14, с. 288].

Звідси, СК сучасного вчителя проявляється у соціально-педагогічній діяльності, яка є її специфічною ознакою і характеризує відповідні функції. Йдучи за І. Казаковою, зазначимо, що така діяльність виступає: в орієнтації на вирішення загальних і особливих завдань соціалізації, спрямованих на соціальні відносини й самореалізацію людини; в цілепокладанні як специфічному засобі соціальних відносин; у володінні діалогічним принципом як основою формування соціально професійних дій; у наявності знань щодо установа виховної взаємодії, прояву особистої або неофіційної ініціативи; у володінні методами и прийомами надання допомоги; в націленості на соціальну відповідальність, соціальну законність [9, с. 31].

Розглянемо погляд науковців щодо функцій СК. Так, серед основних В.Куницина, Н. Казарінова, В. Погольша називають соціальну орієнтацію особистості; адаптацію в мінливих умовах; інтеграцію загальносоціального та особистого досвіду (Межличностное общение, 2001). Поділяє такий погляд А. Мудрик (Социальная педагогика, 2000, с. 4), В. Шахрай (Соціальна компетентність особистості в науковій літературі, с. 352-362.) та ін.

Д. Воронцов, не приділяючи уваги інтегративній функції, відзначаючи також забезпечення формування особистісних смислів, регулювання процесів світорозуміння людини, допомоги їй в адаптації до нових умов, підвищенні конкурентоспроможності особистості підлітка, стверджує, що соціальною компетентністю закріплюються й мотиваційна, ціннісна сфери [5, с. 22].

У свою чергу, О. Борисенко [3] крім соціалізуючої виводить, ціннісно-орієнтаційну, регулятивну, гуманістичну, особистісно-розвиваючу функції СК студентів ВНЗ, що базуються на принципах цілісності, структурованості, багатомірності, ієрархічності, функціональності.

Не виокремлюючи соціалізуючої серед функцій СК щодо студента ВНЗ,

С. Краснокутська за результатами структурно-функціонального аналізу називає також адапта-

ційну (дозволяє людям реалізовувати свої потреби, можливості, здібності вступати у взаємодію з іншими членами спільноти, соціальними мікрогрупами, інститутами, організаціями й суспільством в цілому; та інтегративну (надає можливості бути прийнятим у спільноту, соціальну групу, суспільство). Крім цього, науковець визначає функції: прикладну (розкриває застосування соціальних знань і вмінь в практичній життєдіяльності); орієнтаційну (створює умови для вибору певного напрямку в своїй соціальній та професійній діяльності); статусну, яка передбачає можливості для індивіда отримати соціальний статус, адекватний його знанням, вмінням, що допомагає людині посісти своє місце в суспільстві та рольову, яка стосується засвоєння індивідом соціальних ролей та соціокультурних норм [11, с. 87; 4]. На ці функції посиляється і Є. Муніц (Сущностные характеристики СК будущих специалистов, 2011).

Розкриваючи СК особистості студентів ВНЗ економічного профілю, І. Зарубінська [8, с. 71-72] вказує, що вона, крім розвивальної, прогностичної та статусно-позиційної професійної функції об'єднує такі як гностична, конструкторська, організаційська та мотиваційна. Зокрема, розвивальна – полягає у впливі складових СК та соціально компетентної поведінки на процес саморозвитку особистості та розвитку у партнерів із взаємодії соціально цінних характеристик і якостей. Прогностична – дає змогу планувати процес взаємодії, прогнозувати, передбачати його результати, а конструкторська – забезпечує системність діяльності на основі трансформування результатів, отриманих гностичним і прогностичним шляхами. Статусно-позиційна функція СК дозволяє суб'єктові взаємодії набувати, володіти та підтримувати або змінювати свій соціальний статус у сприйнятті колективу, групи чи окремих партнерів із взаємодії; забезпечує розуміння своєї ролі, місця в соціумі, кола функціональних обов'язків і повноважень, відповідальності, соціального статусу як основних суб'єктів професійної діяльності та життєвої стратегії.

У той же час, з огляду на результати аналізу застосування соціально компетентної поведінки, гностична функція забезпечує опанування знань, необхідних для постановки мети взаємодії, оцінювання ситуації та її учасників, прийняття рішення, аналізу процесу взаємодії та його результатів; організаційська – об'єднує всі дії стосовно впливу на учасників міжособистісної взаємодії, їх організацію, вмотивування, формування дружніх, конструктивних взаємин у колективі, групі, створення інформаційного потоку в процесі управління діяльністю, а мотиваційна – забезпечує прояв активності, розуміння цінності соціально компетентної поведінки та її результатів. Науковець також виокремлює й профілактичну функцію, яка має прояв у прогнозуванні, запобіганні та ліквідації проявів небажаної поведінки, соціально-некоректних вчинків та дій, долає та ліквідацію негативних рис характеру на користь формування та розвитку соціально-цінних утворень. Крім цього, спираючись на дослідження І. Трухіна (Соціальна психологія спілкування, 2005), І. Зарубінська вбачає, що виокремлені функції спілкування (розуміння, координаційна, контактна, самоствердження, емотивна, здійснення впливу) також є функціями СК.

П. Бойчук, Н. Борбич, виходячи із структури СК студентів педагогічних коледжів крім адаптивної, прогностичної визначають інформаційно-пізнавальну, комунікативну, рефлексивну, поведінково-діяльнісну функції [2, с. 41].

М. Лук'янова, беручи за основу визначену нею структуру СК особистості дорослої людини, також окреслює спонукальну, регулятивну, пізнавально-оцінну функції СК у повсякденній діяльності [за 5, с. 16].

М. Докторович [6, с. 144] визначає серед функцій СК щодо старшого підлітка атитюдну (характеризується наявністю суб'єктивно ціннісних орієнтацій, які визначають соціально прийняті форми поведінки у межах фаху); життєво-футурологічну (у здатності проектувати власні дії, майбутнє та передбачати наслідки власних дій для подальшої професійної діяльності), а також інформативну (наявність знань про способи діяльності, гуманно-діяльного ставлення до соціальних, професійних об'єктів і та оточуючого навколишнього); рефлексивну (спрямована на професійний самоаналіз та самооцінку дій і вчинків в якості спеціаліста); комунікативну функція (визначається вмінням ефективною взаємодії з оточуючими людьми: як колегами, так і іншими, ареал яких визначає фах); діяльнісну (забезпечує застосування набутого професійного вітакультурного досвіду в актуальному повсякденні як опосередкованого, так і безпосереднього на практиці).

Спіраючись на думку М. Докторович у визначенні функцій СК майбутніх філологів, С. Остапенко [13] опускає з вище означеного переліку атитюдну функцію. У цьому контексті вважаємо доречним розглянути функції щодо професійної комунікації філологів, які викладено у роботі І. Бахова [1] з огляду на взаємодоповнення й близькість їхньої комунікативної та соціальної компетентностей, а також викладання вчителем початкової школи багатьох предметів (зокрема й мови й мовлення). Це когнітивно-інформаційна (пов'язана з процесом прийому і передачі інформації знаковими засобами), проєктувальна (вибір комунікативних дій, найбільш ефективних для вирішення професійних завдань, в організаційському прогнозуванні його наслідків для досягнення поставленої мети), організаційська (проявляється в процесі безпосередньої взаємодії), посередницька (задоволення зовнішньої потреби в спілкуванні між людьми, які не володіють спільною мовою), гностична (базується на здібності фахівця адекватно сприймати, розуміти, оцінювати іншу людину і давати реальну самооцінку), креативна (сприяння розвитку творчості) функції.

Отже, результати аналізу визначень (16 авторів) дають можливість стверджувати: всі функції СК більшою (меншою) мірою переплітаються, мають спільне семантичне поле, одночасну реалізацію, а їхній перелік залежить від специфіки, особливостей перебігу ситуації взаємодії, віку, особливостей особистості. Підтвердження власної думки знаходимо в І. Зарубінської [8, с. 72].

Систематизуючи й беручи за основу зміст функцій, представлених науковцями, незважаючи на різницю у назвах функцій (умовно ми визначили 12) адаптаційну функцію розглядають 56% авторів, розуміючи важливість пристосування індивіда до умов та змін навколишнього середовища [14, с. 7]; соціально-орієнтаційну (соціалізуючу), інтегративну, життєво-прикладну (проєктувально-прогностичну), когнітивно-інформаційну (гностичну), рефлексивно-ціннісну (гностичну) – 44%, маючи на увазі процес засвоєння індивідом певної системи знань, норм, цінностей, що допомагають йому функціонувати як повноправному члену суспільства [14, с. 240]. На жаль, орієнтаційно-ціннісну, комунікативно-організаційну (посередницьку), діяльнісно-конструктивну (організаційську) відзначають тільки 37,5% науковців, хоча тільки в діяльності, успішній, ефек-

тивній комунікації, взаємодії можлива адаптація і соціалізація, формування дружніх, конструктивних взаємин у колективі, групі та ін. На жаль, спонукальну (мотиваційну) функції розглядають тільки 25% авторів, незважаючи на те, що результат будь-якої діяльності залежить саме від стійкої внутрішньої мотивації, формування цінностей особистості. Обійшли дослідники увагою й регулятивно-профілактичну, статусно-рольову функцію (18,75%), хоча вчитель має вміння прогнозувати, запобігати небажаній поведінці, соціально некоректним вчинкам, ліквідувати їх наслідки, а також опановувати новими ролями з огляду на зміну середовища, появу нових напрямів у науці й практиці, приділяти більшої уваги життєвим ролям.

Саме тому, розглядаючи СК вчителя початкової школи, її структуру, функції будемо враховувати той факт, що педагог, який приходить до ШПО, має практичний професійний досвід від мінімального (4 роки) і вище. З огляду на це, можна говорити про особливості розвитку СК вчителя початкової школи у ШПО, акцентуючи не стільки на набутті професійних знань, скільки на розвитку СК, збагаченні соціальною компонентою змісту предметів, навчальної, позакласної, позашкільної діяльності; опануванні новими соціальними ролями, соціальному спрямуванні інноваційних освітніх, виховних технологій, прояві просоціальної поведінки у професійній діяльності й у власному житті, майстерності у соціально компетентнісному виконанні своїх професійних функцій, місії людиноперетворювача світу.

Особливої уваги заслуговує СК, функції СК вчителя початкової школи сільської, сільської гірської місцевості, остання з яких, навіть у порівнянні з сільською, має свою специфіку. У цьому контексті доречним буде визначення СК Г. Фордом як «досягнення відповідних соціальних цілей у специфічних соціальних умовах за допомогою відповідних засобів», а також С. Уотером та Р. Сроуформ як здатності «використовувати ресурси соціального оточення та особистісні ресурси» [за 12, с. 99], досягаючи при цьому позитивних результатів у розвитку. Отже, для розвитку СК компетентності вчителя початкових класів сільської, сільської гірської місцевості існує можливість та необхідність опанування та використання у практиці метода соціокультурної ситуації (середовищного), що безперечно позначиться на навчанні, вихованні та розвитку дітей-горян, професійній та соціальній діяльності вчителів, адже школа виконує крім професійної, соціальну функцію, є важливим чинником соціальних перетворень. Однак, успішне використання цього методу можливе й у міських школах, кожна з яких має своє специфічне середовище. Таким чином, мова йде про спрямування педагогічної діяльності вчителя на відкрите соціально-природне середовище, побудову такої діяльності з урахуванням потреб людини, яка живе на у місті, селі, історико-соціальних традицій, соціально-економічних й соціокультурних можливостей регіону. Маються на увазі особливості розвитку СК вчителів, зокрема початкової школи в умовах постійно змінюваного соціокультурного середовища сільської, сільської гірської місцевості, яке, у свою чергу, буде певним чином пливати на ступінь вираженості функцій СК

З огляду на вищезазначене, а також на визначену раніше структуру СК, функціями соціальної компетентності вчителів початкової школи вважаємо наступні. Це: 1. Інформаційно-прикладна, яка пов'язана з процесом здобуття, критичного аналізу й передачі інформації різними засобами, передбачає наявність соціально орієнтованих

знань, постійне оновлення професійних знань та їх збагачення щодо соціальної компоненти, соціально спрямованих способів діяльності, гуманно-діяльного ставлення, залучення середовища, розкриває застосування соціальних знань і вмінь в практичній життєдіяльності, обміні інформацією та цінностями. 2. Адаптаційна, яка дозволяє реалізовувати свої потреби, можливості, здібності, вступати у взаємодію з іншими членами спільноти, соціальними мікрогрупами, інститутами, організаціями й суспільством в цілому, зберігати фізичне, психічне, духовне здоров'я, уникати педагогічного вигорання завдяки гнучкій адаптації до швидкоплинних змін середовища, удосконалення здібностей самоконтролю й саморегуляції, досягати соціальних цілей у специфічних соціальних умовах за допомогою відповідних засобів. 3. Соціалізуюча, яка сприяє саморозкриттю особистості під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, взаємовпливу соціально-культурного (медіа, економічного, правового, політичного, життєвого та ін.) середовища й активної позиції вчителя, поєднанню його зусиль із запитом спільноти за умови самореалізації та саморегуляції через включення в систему суспільних зв'язків, засвоєння соціального досвіду, опанування інноваціями, задоволення особистісних й соціально значущих потреб цінностей, просоціальної поведінки, розвиткові вторинної (професійної) соціалізації вчителя. 4. Ціннісно-орієнтаційна, яка сприяє розумному сполученню соціальних та вузькоособистісних мотивів, розумінню соціальної значущості педагогічної діяльності, якісному виконанню професійних обов'язків, усвідомленню соціального вибору, підвищенню соціальної відповідальності за педагогічну діяльність і соціальний розвиток учнів, орієнтація на досягнення граничних мотивів (цінностей, якими ця діяльність збагачує її учасників і суспільство) та поза межних мотивів (найважливіших цілей, які обумовлюють дану діяльність у соціальному та особистому плані). 5. Прогностична функція передбачає педагогічний оптимізм (за П. Щербанем), прагнення соціального саморозвитку, розвиток здатності вчителя прогнозувати, проектувати процеси саморозвитку, життєдіяльності; сприяти соціалізації відповідно до створеної програми особистісного розвитку кожного учня, створювати умови для вирішення його різноманітних проблем щодо розвитку соціальної компетентності; визначати програми соціального партнерства школи і громади. 6. Поведінково-діялісна, яка пов'язана з вдосконаленням та поглибленням умінь щодо видів соціальної діяльності на рівнях ставлення людини до предмету, до іншої людини, природи й самої себе, сприянням розвитку, саморозвитку й самовдосконалення учня, підвищенням рівня готовності (особистісна характеристика, що включає якості, набуті з досвідом педагогічної діяльності) або «включаємостю» (за І. Зимною), тобто легке включення в соціальну діяльність, здібність встановлювати контакти з учнями, їхніми батьками, колегами на рівні суб'єкт-суб'єктної взаємодії, партнерських стосунків; відчувати суспільні зв'язки як «тисячі ниток» (А. Макаренко) й застосовувати їх для залучення молодшого школяра у природний процес обопільного розвитку соціальної компетентності; здатність використовувати ресурси соціального оточення та особистісні ресурси, адекватно реагувати на висловлення й дії, слідкувати за реакцією, отримання задоволення від спілкування. 7. Статусно-рольова, яка реалізує потреби особистості щодо підтвердження та покращення (зміни) соціального статусу, відповідного її знань, вмінь, кваліфікації й допомагає перейти на вищу позицію

в спільноті; поширює репертуар соціальних ролей та засвоєння соціокультурних норм [4], сприяє соціальному збагаченню особистості вчителя. 8. Рефлексивна, спрямована на професійний самоаналіз, самооцінку дій, вчинків в якості спеціаліста, на соціальний розвиток учня (для розвитку рефлексивно-оцінного компонента).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Підво-

дячи підсумок, відзначимо вагомість дослідження функцій СК для розширення уявлення про саму категорію, її структуру та можливість її ефективного розвитку в учителів початкової школи. Важливою умовою забезпечення ефективності розвитку СК особистості є вивчення її вихідного рівня, що стане наступним кроком нашого дослідження щодо соціальної компетентності вчителя початкової школи.

Список літератури:

1. Бахов І.С. Проблема формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів / І.С. Бахов // Педнаука. – К., 2009. – № 7. – С. 56-60.
2. Бойчук П.М. Модель формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів / П.М. Бойчук, Н.В. Борбич // Соціальна педагогіка: теорія та практика, 2013. – № 1. – С. 35-44.
3. Борисенко Е.Н. Педагогическое сопровождение формирования социальной компетентности студентов вузов: автореф. дисс. на соискание уч. степе-ни докт. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Е.Н. Борисенко. – Кемерово, 2013. – 20 с.
4. Варецька О.В. Репертуар соціальних ролей і колективних дій як чинник розвитку соціальної компетентності вчителя початкової школи / О.В. Варецька // Нові технології навчання, 2014. – № 84. – С. 63-73.
5. Воронцов Д.Б. Формирование социальной компетентности подростков «группы риска»: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Воронцов Дмитрий Борисович. – Кострома: РГБ, 2006. – 217 с.
6. Докторович М.О. Соціальна компетентність як наукова проблема / М.О. Докторович // Психологія, 2009. – № 3. – С. 144-147.
7. Докторович М.О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї: дис. ... кандидат пед. наук: 13.00.05 / Докторович Марина Олександрівна. – К., 2007. – 208 с.
8. Зарубінська І.Б. Теоретико-методичні основи формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів економічного профілю: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Зарубінська Ірина Борисівна. – К., 2011. – 505 с.
9. Казакова И.Р. Социально-педагогическая компетентность современного учителя / И.Р. Казакова // Социальная политика социального государства. – Н. Новгород: НИСОЦ, 2002. – С. 474-477.
10. Киселева Т.Г. Основы социально-культурной деятельности: Учебное пособие / Т.Г. Киселева, Ю.Д. Красильников. – М.: Издательство МГУКИ, 1995. – 136 с.
11. Краснокутская С.Н. Формирование социальной компетентности студентов вуза: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / Краснокутская Светлана Николаевна. – Ставрополь, 2006. – 178 с.
12. Краснокутская С.Н. Анализ состояния проблемы социальной компетентности в отечественной и зарубежной литературе [Электронный ресурс] / С.Н. Краснокутская // Сб. науч. тр. Сев.-Кав. гос. техн. ун-та. – 2005. – № 1(13) – Режим доступа к журн.: http://science.ncstu.ru/articles/hs/13/24.pdf/file_download
13. Остапенко С.А. Зміст і сутність соціальної компетентності студентів філологічних спеціальностей як основа їх професійно-комунікативної діяльності / С.А. Остапенко // Znpkhist, 2011. – № 4. – С. 127-130.
14. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В.В. Радула. – «К.: ЕксОб», 2004. – 304 с.

Варецкая Е.В.

Институт высшего образования
Национальной академии педагогических наук Украины

ФУНКЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье обоснована важность исследования функций социальной компетентности личности. Представлены их различные перечни касаются разных категорий педагогов. Освещены факторы, от которых зависят выше указанные перечни. Упомянуты особенности развития социальной компетентности учителей начальной школы сельской, сельской горной местности. Определены функции социальной компетентности учителя начальной школы.

Ключевые слова: социальная компетентность, учитель начальной школы, сельская школа, сельская школа горной местности, функции социальной компетентности, социокультурная среда.

Varetska O.V.

Institute of Higher Education
National Academy of Pedagogical Science of Ukraine

FUNCTION OF SOCIAL COMPETENCE OF THE TEACHER OF PRIMARY SCHOOL

Summary

The importance of the research of the functions of individual social competence has been proved in the article. Different opinions of various categories of teachers concerning those functions have been analyzed. The factors affecting the variety of the functions have been illustrated. Social competence of primary school teachers in rural and rural mountain areas has been mentioned. The functions of social competence elementary school teacher have been defined.

Keywords: social competence, primary school teachers, rural mountain school, socio-cultural environment.